

International

Journal of Human Sciences

ISSN:2458-9489

Volume: 19 Issue: 3 Year: 2022

Conscious awareness in the evolution of the brain through a psychological anthropology approach

Psikolojik antropoloji yaklaşımıyla beynin evriminde bilinçli farkındalık

M. Cüneyt Birkök¹

Abstract

Psychological anthropology examines the relationship across culture and personality. In this study, the state of conscious awareness and the free will that forms the basis for it are evaluated from various perspectives in the development process of the brain. In which direction has the brain evolved, is conscious awareness and therefore free will possible? Is consciousness determined by the laws of nature, or is mindfulness chosen by free will? To reach the solutions that conscious will provide, these questions need to be answered and all the necessary methods need to be created. It is accepted that free will is a state of following the rules. Otherwise, society and cultural systems cannot emerge in any way. As a result, the perception of free will is thought to be a fundamental dynamic that creates social structure by providing an evolutionary advantage. Homo Sapiens has evolutionarily developed a perception of free will. Thus, it has been possible to make decisions and put them into practice to determine the best options in the struggle for survival and reproduction and to evaluate them more efficiently.

Keywords: psychological anthropology; conscious awareness; evolution; free will;

Özet

Psikolojik antropoloji, kültür ile kişilik arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu çalışmada beynin gelişme süreci içinde bilinçli farkındalık ve ona zemin teşkil eden özgür iradenin durumu çeşitli açılardan değerlendirilmektedir. Beyin hangi yöne doğru evrilmiştir, bilinçli farkındalık ve dolayısıyla özgür bir irade mümkün müdür? Bilinç, doğa yasaları tarafından determine bir şekilde mi üretilmektedir, yoksa bilinçli farkındalık bir özgür irade ile tercih edilmekte midir? Farkındalığın sağlayacağı çözümlere ulaşmak için bu soruların yanıtlanarak gerekli yöntemlerin oluşturulması gerekmektedir. Özgür iradenin bir kurallara uyulması durumu olduğu kabul edilmektedir. Aksi taktirde toplum ve kültürel sistemler herhangi bir şekilde ortaya çıkamaz. Sonuç olarak, özgür irade algısının evrimsel bir avantaj sağlayarak toplumsal yapıyı meydana getiren temel bir dinamik olduğu düşünülmektedir. Homo Sapiens'te evrimsel olarak bir özgür irade **algısı** gelişmiştir. Böylece hayatta kalma ve üreme mücadelesinde en iyi seçeneklerin saptanması ve daha verimli bir şekilde değerlendirilebilmesi için karar almak ve uygulamaya koymak mümkün olmuştur

Anahtar Sözcükler: psikolojik antropoloji; bilinçli farkındalık; evrim; özgür irade

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, birkok@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7915-1116>

Psikolojik antropoloji yaklaşımı (Giriş)

Antropoloji biliminin en önemli katkılarından biri, insan hakkındaki her konunun birbiriyle ilişkisini kurabilmesidir. Bunlardan biri evrim süreci içinde ortaya çıkan bilinçli farkındalık ile yüksek kültür ilişkisidir. Her ikisinde de söz konusu olan bilincin aydınlanması durumu, bu bağlantıyı sağlamaktadır. Hem farkındalığın hem de yüksek kültür yapısının birer aydınlanma hali olduğu kabul edilebilir.

Kültür ile kişilik arasındaki ilişkiyi inceleyen bir alt alan olarak psikolojik antropolojinin konularından bazıları, sosyal yapılar, değerler ve ahlak arasındaki ilişkilerdir. Örneğin, kültürel yapının ya da daha somut bir ifadeyle yüksek kültürel kurumların nasıl bir bilinci ve davranışı yarattığı, öte yandan bilincinin de nasıl bir yüksek kültür ürettiği, psikolojik antropoloji yaklaşımıyla ele alınabilir. İnsan **davranışları**, “bireysel kendini-farkındalıkta ve sosyal anlamlar ağında gömülüdür. Sosyal normlar ve bireysel davranımlar arasındaki gerilimde, her biri diğerini sürekli **değiştirir**.” (Bock 2001:304).

Bu çalışmada, bilinçli farkındalığın nasıl evrildiği incelenmektedir. Beyin hangi yöne doğru evrilmiştir, bilinçli farkındalık ve dolayısıyla özgür irade mümkün müdür; gibi sorular tartışılmaktadır.

Beynin evrimi (Nasıl?)

Tarihsel olarak incelendiğinde, beyin kavramının çoğu yerde ruh, kalp, akıl, bilinç ve bilinçli farkındalık gibi kavramlarla eş anlamlı şekilde kullanıldığı görülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca bu kavramlar, küçük-büyük farklarıyla birlikte, beyin adı verilen organın bir yansıması olarak görülmüştür.

İnsan beyninin evrimini sağlayan şeyin ne olduğunu halen tam olarak bilemiyoruz (Harari 2015:23). Nasıl olup da bilincin geliştiğini açıklayamıyoruz. Hatta büyük patlamaya neyin yol açtığını da bilemiyoruz. Beynin ortaya çıkışını ve gelişimini sağlayan faktör, yaşam güdüsü veya Freud’un analiziyle nihai temelde yatan ölüm güdüsü² olabilir (Hall 2010:59-60).

² İçgüdü, bedensel bir ihtiyacın zihinsel temsilcisidir. Freud, iki ana grup içgüdü tanımlamıştır. Bunlar, yaşam içgüdüleri ve ölüm içgüdüleridir. En **temelde** ölüm içgüdüğü vardır. Bu içgüdünün gerçekleşmesi için yaşam içgüdüğü ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle ölüme ulaşmak için bir yaşam süreci gerekmektedir. Ölüm içgüdüğünün en yüksek amacı, “inorganik maddenin **durağanlığına** gerilemektir. Freud, dünyanın evriminin inorganik formdaki maddeler üzerinde etkili olan kozmik güçlerin canlı yaşam formlarına **dönüştüğü** evresinde tüm canlı maddelere ölüm içgüdüğünün **yerleştirildiğini** öne sürer. Muhtemelen bu ilk canlılar çok kısa bir süre için yaşamış ve sonrasında, daha önceki inorganik durumlarına dönmüştür. Bu aşamada yaşam, dışsal uyarılma ile olağan seyri **sekteye** uğratılmış, huzursuz edilmiş bir durumdadır. Bu huzursuzluk **sona** erip de olağanlığa döndüğünde yaşam kıvılcımı sönmüş gitmiştir. Hayatın yaradılışını çevreleyen bu şartların sonucunda, inorganığe dönüş organığin bir **amacı** hâline gelmiştir.

“Dünyanın evriminin devam etmesiyle yeni enerji şekilleri, yaşam döngüsünün uzamasını sağlayan daha **uzun** süren huzursuzluklar yaratmıştır. En sonunda da canlılar kendilerini yeniden **üretecek** gücü kazanmıştır. Evrimin bu noktasında yaşamın yaratılması, dışsal uyarılmalardan **bağımsız** bir hâle gelmiştir. Her ne kadar üreme içgüdüğü yaşamın devamını garanti etmişse de ölüm içgüdüğünün **varlığı**, hiçbir canlının sonsuza kadar yaşayamayacağı anlamına gelmektedir. Yaşamın en nihai **kaderi** daima inorganığe dönmektir. Freud yaşam sürecinin ölüme doğru giden dolambaçlı bir yol olduğuna inanmıştır.

“Ölüm içgüdüleri işlerini ‘göze **görünmeden**’ yerine getirir. Bunlar hakkında bilinenler, görevlerini en sonunda şu ya da bu şekilde yerine getirdiklerinin dışında, çok azdır. Ancak ölüm içgüdülerinin tahrip etme ve saldırganlık gibi pek çok türevinin görünmez olduğu söylenemez. Bir içgüdünün türevinin, türediği içgüdü ile aynı kaynağa ve amaca sahip olan ancak amaca ulaşılmasında kullandığı **yollar** açısından **farklılık** gösteren bir itici güç olduğunu söylemenin şimdilik yeterli olacağı kanaatindeyiz. Yani, bir içgüdünün türevi, yedek bir nesne kateksisidir.

“Yaşam içgüdüleri, etkileri daha bariz ve belirgin olduğu için daha iyi bilinir. Bunlar, sağ kalmak ve üremek için gerekli tüm bedensel ihtiyaçların zihinsel temsilcileridir. Cinsel içgüdüler, yaşam içgüdülerinin en yakından inceleneni olup kişiliğin psikanalitik teorisinde büyük bir öneme sahip olarak kabul edilmiştir.” (Hall 2010:59-60)

Evrinde hem değişimin hem de varlığını korumanın birlikte var olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Örneğin, 5 milyon yıl önceki bir unsur, o zamanki haliyle hem varlığını veya amacını aynen koruyarak bugüne intikal edebilmiş, hem de evrilerek çeşitlilikler ortaya çıkabilmiştir. **Ölüm güdüsü** veya maddenin yapı taşları olarak kabul edilen **atomlar**, bir yandan temel unsurların varlıklarını sürdürmesine, öte yandan farklılaşmalarına **örnek** olarak verilebilir.

Bilim esasen tek bir fenomendir. Gözlemlenebilir herhangi bir yapı, aynı zamanda tek ve homojen bir bütünün parçası olarak da algılanabilmektedir. Bilim, evrimiyle birlikte varlığı bütünsel olarak kavrayabilmemizi sağlamaktadır. Gözlem safhaları basamaklar halinde tasnif edildiğinde, bilimin bütünselliği açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Tasnifin en temelinde asla yanılgıya düşmeyen “mantık” bulunmaktadır. Mantığın hemen üstünde, mantık zemininde yükselebilen felsefe meydana gelmektedir. Daha sonra, doğal bir mecra içinde evrilerek, sırasıyla birbirinden kaynaklanan fizik, kimya, biyoloji adı verilen fen bilimleri vardır. Bu maddi alanın üzerinde vuku bulan sosyoloji, psikoloji, ekonomi, tarih gibi sosyal disiplinler inşa edilmiştir (Anderson 1972). Bu basamaklar şeklindeki yapılanma, bilimin evrilmiş bütünselliğidir. Her basamakta **yeni bir nedensellik** çeşidi büyük resme katılmaktadır. Belirli bir safhaya özgü nedensellik, bir alt basamağa indirgenememektedir ve alt basamakların yasalarını asla ihlal edememektedir. Her basamağın kendine özgü farklı nedenleri bulunmaktadır ve sadece o basamağın özgün yapısını açıklayabilmektedir. Bu nedenle **bilinçli farkındalık, biyolojinin yasalarını ihlal edemez**. Ancak nörolojik sebeplerin dışında, sadece o duruma sebep olacak etkenler gerektirmektedir.

Evrimin temel yasası şudur: Bir canlının yaşayabilmesi, mevcut şartlara uyum sağlayabilmesine bağlıdır. Beynin birçok özelliği, bu yasa doğrultusunda insan türünün varlığını sağlayacak biçimde evrilmiştir. **Uyum** sağlama, bir bakıma **farkındalık** içinde bir bilgi edinme sürecidir. Bu bilgi, genlerde ve beyinde biriktirilmektedir. Örneğin, bir balının planktonu yağa çevirerek su altında bir kilometre nefesini tutarak yüzmesi, nörolojik bir bilgidir.

Beynimiz, hayatta kalma amacını sağlamak için milyonlarca yıllık bir süreç içinde basitten karmaşığa doğru evrilmiştir. Carl Sagan, beynin evrimini bir kente benzeterek şöyle tasvir ediyor:

“Dünyadaki büyük kentlerin çoğu rastlantı sonucu kurulmuş, günün ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yavaş yavaş büyümüşlerdir. Bir kentin evrimi beynin evrimi gibidir. Küçük bir merkezden gelişip yavaş yavaş büyür ve değişir. Değişirken, eski bölümlerinden çoğu çalışmasını sürdürür. Yetersizliklerinden ötürü beynin eskije ait iç bölümünü de çıkarıp yerine daha çağdaş yapı bir şey koyma şeklinde bir evrim olanağı yoktur. Yenileme sırasında beyin çalışır durumdadır. Bundan ötürüdür ki, beyin kökünü R-kompleksi, daha sonra memeli beyin sistemi (limbik) ve sonunda da beyinkabuğu çevrelemektedir. Eski bölümler, tümü birden değiştirilemeyecek kadar önemli işlevler görmektedir; böylece çağdaş kalsa da, yarar değil zarar verse de, evrimimizin gerekli sonucu olarak hırultıyla solhıyarak çalışmalara katılacaktır.” (Sagan 2007:296)

Bu biyolojik gelişme aşamalarının, psikolojik ve sosyolojik **yansımaları** da şu anda beynimizde mevcuttur. Düşüncelerimiz, duygularımız ve davranışlarımız, tüm beyin yapısının bir arada çalışarak, nöro-kimyasal fiziksel **işleyişine** dayanmaktadır. Beynin merkezinde bulunan **R kompleksi** adı verilen kısım, saldırı, sosyal davranışlar, töresel davranışlar, sosyal hiyerarşi gibi eylemlerimizi sağlamaktadır. Hemen üstündeki **memeli beyni** adı verilen kısım, davranışlarımızın ve duygularımızın, çocuklara karşı ilgilerimizin ve endişelerimizin başlıca kaynağıdır. En dışta ise medeniyetin bilince dönüştüğü **beyin kabuğu** bulunur. Fikirler, esinlenmeler burada doğar. Burada okuruz, yazarız, hesap ve müzik bestesi yaparız (Sagan 2007:292-93), tüm sembollerini yaratır ve anlamlandırırız. Beyin, bütün olarak işleyen bir organdır. Davranışlar, beynin **bütün özelliklerinin etkin bir şekilde birleşimi** ile ortaya çıkar. Bazı özellikleri ya da beynin bazı kısımları, davranışlar üzerinde daha **baskın** bir durumda olabilir. Örneğin, R-kompleksinin baskın olduğu durumlarda beynin bu kısmından kaynaklanan ilkel ruh hali, akıl ve mantık dışı yönetim ilişkilerine yol açmaktadır.

R-kompleksine yani sürüngen beyni özelliklerine hitap eden bir algı yönetimi aracılığıyla korku ve dehşet kültürü yaratarak kitleleri ayırıştırmak ve bir sürü olarak **yönetmek** mümkündür (Güvenç 2016). Dünyanın her yerinde gözlemlenen büyük kitlelerin bir sürüngen bilinciyle davranmalarının bio-sosyolojik açıklaması budur.

Bilinçli farkındalık (Ne?)

Bilinçli farkındalık, otomatik olmayan düşünceler ve davranışlar demektir (Langer 1989:26). Biliş halinin, 1 **saniye** veya 1 dakika gibi kısa zaman dilimlerinde farkında olunması durumudur. Burada **sürekli** değişen bir bilinç hali kastedilmektedir. Bilinçli farkındalık bir düşünme süreci değildir. Oluşun akışını izleyerek onu **kavrama** sürecidir. İnsanı insan yapan, insanda olup da hayvanda olmayan şeyin bu değişimin kavranması olduğu düşünülmektedir. Her şeyi hareketsiz olarak görmek bir illüzyondur. **Değişmeyi** fark etmeye bilinçli farkındalık (conscious awareness) veya dikkatlilik (mindfulness) adı verilmektedir.

Medeniyet tarihi boyunca insanı hayvandan ayıran temel farkın ne olduğu uzun süredir tartışılmaktadır ve yeni bilimsel gelişmelerin getireceği boyutlarıyla gelecekte de devam edecektir. Önceleri insanı insan yapan farkın düşünme becerisi olduğu kabul ediliyordu. Günümüzde ise temel ayırıştırıcı faktörün, kendisinin neye değiştiğinin farkında olması olduğu, yaygın olarak kabul edilmektedir. İnsan, kendisinin bilinçli olarak **farkında** olabildiği canlıdır. Bu tanım, aynı zamanda, beynin evrimi sürecini de yansıtmaktadır. İnsanın önceleri bir hayvan olarak yaşama içgüdüğü ile hareket etmesi, sonra bunun belirli bir amacı sağlayabilen insani bir bilince dönüşmesi ve en sonunda da bilinçli farkındalık şeklinde ortaya çıkması gözlemlenebilmektedir.

1970'lerde sosyal psikolojik çalışmalarda büyük ilerlemeler olmuştur. Bunlardan biri de insanların ne düşündüğünden daha öncelikli olan şeyin, onları düşünüp düşünmediği, yani "dikkatsizlik" (mindless) konusudur. Böylece bilincin "dikkatlilik" (mindfulness) durumunun önemi araştırılmaya başlanmıştır (Ie, Ngnoumen, ve Langer 2014:39). Sonuç olarak asgari bir dikkatlilik durumunun sağlanması, amacın gerçekleşmesinin **ön koşulu** olarak görülmektedir. Buradaki dikkatlilik bilincin yapılanması ile ilgilidir. Örneğin aynı kelimelerden oluşan iki cümlede, kelimelerin dizilişi farklılaştırılınca yarattıkları etkileri ve anlamları da değişmektedir. Bilinçli farkındalık böyle bir durumun ayırıcılığı olmayı sağlamaktadır. Ancak bu noktada çok önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Acaba insan, dikkatlilik durumuna **nasıl** geçmektedir? Bilinç, doğa yasaları tarafından determine bir şekilde mi üretilmektedir, yoksa bilinçli farkındalık bir özgür iradeyle tercih edilmekte midir? Farkındalığın sağlayacağı çözümlere ulaşmak için bu soruların yanıtlanarak gerekli yöntemlerin oluşturulması gerekmektedir.

Özgür irade ve bilinç

Özgür irade, bilincin kendi amaç ve istekleri doğrultusunda birden çok tercih yapabilme durumu olarak tanımlanabilir. Basit kendini kontrol süreçlerinin gelişmiş, yaygınlaşmış ve karmaşıklaşmış şeklidir. İnsan, bir bitkiye veya hayvana göre, eylem bakımından, çok daha gelişmiş kararlar verme durumundadır. Son zamanlarda bilimin gelişmesi ile felsefenin yanı sıra, özgür irade kavramına bilimsel, teknik, nörolojik araştırmalarla da katkıda bulunulmuştur.

Özgür iradenin varlığı veya yokluğu sorunu, tarihsel olarak felsefenin işlediği en büyük problemlerden biridir. Felsefe tarihinde bu konu hakkındaki görüşler üç ana grupta toplanabilir. İlk gruptakiler deterministlerdir. Özgür iradenin hiçbir şekilde mümkün olmadığını, evrendeki tüm olayların, tutum ve davranışların kaçınılmaz olarak daha önce var olan faktörlere bağlı ve **mümkün tek bir geleceğin** olduğunu söylemektedirler. İkinci gruptakiler indeterministlerdir (rastgelelilik). Kuantum mekaniğine bağlı rastgele olayların olduğu ve eylemlerin hiçbir şekilde tahmin

edilemeyeceğini düşünmektedirler. Üçüncü gruptakiler ise özgür iradenin bireyin mevcut bilinç yapısına bağlı olarak ortaya çıkan **bilinçli** tercihi sonucunda meydana geldiğini ifade etmektedirler. Felsefeciler arasında yapılan bir anket sonucuna göre, büyük çoğunluk³ özgür iradenin var olduğunu düşünmektedirler (Bourget ve Chalmers 2020). Her üç yaklaşım da **somut** bilimsel araştırmalara dayanmaktadır.

Newton'un klasik mekanik yasalarına göre evren deterministiktir; her nedenin kaçınılmaz bir sonucu vardır. Gerçekleşmiş olan, gerçekleşmekte olan ve gelecekte de gerçekleşecek olan her şey doğrudan veya dolaylı olarak **önceki olaylar tarafından** sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak **meydana getirilmektedir**. Doğadaki hiçbir şey, dolayısıyla özgür irade de, **doğa yasalarını ihlal edemez**. İnsan, beyin ile beden tarafından kararları ve davranışları belirlenen fiziksel bir varlıktır (Harris 2012).

Kuantum mekaniğine göre ise, atom altı parçacıklarının yapıları gereği rastgele olan davranışları tahmin edilemez. Buradaki rastgelelik, **iradi** bir seçim sonucu olmadığı için, özgür irade olarak düşünülmemelidir. Kuantum etkileri, sadece atom altı parçacıklarında gözlemlenmektedir; daha büyük ölçekli cisimlerde geçerli değildir. Aynı konuda birbirine **zıt** iki doğa yasasının bulunması, problemin ayrı bir boyutudur.

Özgürlük bilinci: Tarihsel bir örnek

Tarihte bilinen özgürlük bilinci **kitle** hareketlerinin en büyüklerinden biri Fransız devrimidir. Rousseau, özgürlük bilincini, toplum sözleşmesi ve doğum ile getirilen insan haklarını, şöyle açıklıyor;

*“Özü gereği, oybirliği ile onanma isteyen bir tek yasa vardır: O da toplum sözleşmesidir: Çünkü toplum halinde birleşmek dünyanın en istemli işidir; her insan özgür ve kendi kendisinin efendisi olarak dünyaya **geldiği** için, her ne bahane ile olursa olsun, hiç kimse onu isteği dışında buyruk altına alamaz. Bir kölenin oğlu da kendisi gibi köle doğar demek, insan olarak doğmadığını ileri sürmektir.” (Rousseau 2013:113)*

Yukarıdaki ifadelerine göre, özgürlüğü sadece insanlar arasında eşitliğin sağlandığı durumlarda mümkün olabileceğini düşünmektedir. Özgürlük, doğumla gelen bir **organ** gibi insanı insan yapan onun ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak Rousseau burada köle ana babanın evlatlarına kendi kölelik bilinçlerini aktararak onların köleliklerini bizzat **yarattıklarını** fark edemiyor. Böyle bir durumun örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Bir takım hayatta kalmayı sağlayacak yararlar karşılığında, insanlar özgürlüklerini kolaylıkla devredebilmektedirler. Hatta esareti, kendi ölümleri pahasına bile savundukları görülmektedir. İnsan özgür doğar, ama yine de her yerde zincirlere bağlıdır; diyor Rousseau. Pranga mahkumlarının ellerinden ve ayaklarından zincirlenmiş olmaları gibi bir esareti ve zorunluluğu, özgürlük kısıtlamasını düşünüyor. Kendisi bu zincirleri görebiliyor. Görülebilir zincirler eninde sonunda kırılmaya mahkumdurlar.

Marx'ın özgürlükleri ellerinden alınmış dünya işçilerine hitaben ünlü sözü, bilincin **esaretini** ortaya koymaktadır. “Kaybedecek zincirlerinizden başka neyiniz var ki?” Fakat, zincirler asla görülemiyorsa, farkına varılamıyorsa ve varlığımızı sağlayan bir organımız gibi doğal bir parçamız olduğu **bilincindeyse**? Elbette, böyle göreceli bir yaklaşımda, özgürlük adını verebileceğimiz bir durum var olamaz.

³ Felsefeciler arasında yapılan anket sonuçlarına göre özgür irade var mıdır sorusuna verdikleri cevaplar şunlardır: Bağdaşımçı özgür irade %59,2; libertenyen özgür irade %18,8; **özgür irade yok %11,2**; diğer %11,4. (Bourget ve Chalmers 2020)

Bilincin ölümü

Bilinç insan beyninin bir türevidir olduğundan dolayı, insanın biyolojik varlığı sona erdiğinde bilinci de ortadan kaybolmaktadır. Ancak diğer insanların zihninde var olan **ortak kültürün** yarattığı ortak bilinç alanı, başka insanların varlıklarını sürdürmesi ile ortak farkındalığı devam ettirmektedir.

Evrimsel psikolojik antropoloji yaklaşımıyla (Bock 2001:391) ölüm kültürüne bakıldığında, ölüm olgusunun kişiliğin üzerinde oldukça **olumsuz** etkileri olduğu görülmektedir. Bir yandan anlamsızlığa ve nihilizme uzanan felsefe sistemleri, öte yandan bireysel eserler veya yeni nesiller yaratmak gibi yaşamı devam ettirme çabaları, ölüm hakkında birbirinden çok farklı, hatta birbirine zıt kültürel normlar ve uygulamalar ortaya çıkarmaktadır.

Ölüm hakkındaki düşünceler, anlam, yargı ve diğer her şey insanın deneyimleri sonucunda ifade edilen bir kültürdür. Bilincin **sönmesine** tarihsel olarak, yok olmak veya başka bir dünyaya geçmek gibi anlamlar yüklenmiştir. Tarım toplumunun ölüm hakkındaki düşünceleri çağdaş **bilgi toplumunda** yavaşça, ama radikal bir şekilde değişmektedir. Bilimin gelişmesi sonucunda ölümün engellenebilme durumunun ortaya çıkması, ölümle ilgili felsefelerin ve kavramların anlamlarını ortadan kaldırmakta ya da değiştirmektedir.

Bilincin ölümüne yeni şartlar altında farklı ve pozitif anlamlar atfedilebilir. Örneğin, her yeni gün veya her dönemde, yeni bir başlangıcın vuku bulması, farklı bir bilincin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamaktadır. Böylece yaşamın sürekli acı veren, sıkıntılı bir süreç olduğu düşüncesi değişmektedir. Aslında insanı üzen şey yaşamak değil, başa çıkamadığı ihtiyaçlarıdır.

Yaşamın her gün çeşitli yeniliklere evrilebileceği düşüncesi, insanın mutlu bir hayat yaşamasını sağlayabilir. Nitekim, sağlıklı bir çocuğun yaşam dinamizminde, ölümün olmadığı bir yaşam mutluluğunu açıkça gözlemlemek mümkündür. Heyecanımızı öldüren ve bıkkınlık yaratan, yeni bir şeye erişmemizi engelleyen şeyler yaşadığımız çeşitli hastalıklardır. Yaşlılık ve ölüm endişesi, bir ölçüde bu nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Negatif ölüm kültürü içindeki bir zaman sonra insanın yaşamaktan sıkılacağı argümanı da bir başka açıdan incelendiğinde, aslında yersiz olduğu düşünülebilir. Çünkü her an çeşitli şekillerde yaşama coşkusu yaratan, kapsayabileceğinden daha büyük ve deneyimleyebileceği yenilikler ortaya çıkmaktadır. Doğduğu veya sosyalleşmeye başladığı andan itibaren yaşamı fethettikçe önünde giderek sonsuza büyüyen bir dünya oluşmaktadır. Sosyalleşme, tüm insanlar için hiçbir zaman ve hiçbir şekilde bitmeyecek, yaşama anlam ve zevk veren bir süreçtir.

Özgür irade yanılması (Özgür irade yoktur)

1970'lerden bu yana yapılan birçok bilimsel çalışmalar, özgür iradenin, beynin determine işleyişinin ortaya çıkardığı bir yanılma olduğunu göstermektedir. Evrende ve insanlarda sınırsız farklılıkların bulunması, büyük bir çokluk âleminin varlığını ve dolayısıyla da bunun bir özgürlük anlamına geldiği algısını ve yanılmasını yaratmaktadır. İnsan, isteklerini meydana getiren nedenlerin bilincinde olmadığı için, kendisinin özgür olduğunu sanmaktadır.

Nörolojik olarak özgür iradenin olmadığını ortaya koyan ilk ciddi bilimsel araştırma sinirbilimci Benjamin Libet'in çalışmasıdır. Beynin, hareketlerimizi planlayarak uygulayan bölgesinin, karar verme ve davranıştan birkaç yüz milisaniye önce harekete geçtiğini göstermiştir (Libet vd. 1983). Bu çalışmada, beyin aktivitelerini saptayarak sonrasında bir eylemin yapılacağı tahmin edilebilmiştir. Başka bir çalışmada, beynin fiili eylemden bir ila yedi saniye öncesinde karar vermiş olduğu bulunmuştur (Smith 2011).

Bazı araştırmalar ışığında, beyindeki nöronların çalışması sırasında oluşan bir tür arka plan gürültüsünün (background noise), insanların yaratıcı tepkiler üretmesine veya özgür irade **algısına** neden olabileceği düşünülmektedir (Bengson vd. 2014; Ghose 2014). Bu gürültü, beynin karar almasına dair aktiviteden yaklaşık 1 saniye öncesinde meydana gelmektedir.

Bazı **ahlaki** değerlerin, örneğin iyi ve kötüyü ayırmanın, sonradan öğrenilmediği, determine bir şekilde önceden var olduğuna dair çeşitli psikolojik deneyler⁴ de yapılmıştır. Bunlardan birinde, birkaç aylık bebekler, kendilerine gösterilen iyi davranışlı oyuncakları kötü davranışlı oyuncaklardan ayırmışlardır (Wynn 2019).

Neden özgür irade algımız var?

Özgür irade, aslında bir kurallara uyulması durumudur. Aksi taktirde toplum ve kültürel sistemler herhangi bir şekilde ortaya çıkamaz. Örneğin birey kültürel bir grubun üyesi olamaz, davranış kurallarını anlayamaz, ahlak ilkeleri, resmi kanunlar meydana gelemez, diğer insanlarla konuşamaz, grup kararlarına katılamaz, kendisine verilen hiçbir rolü oynayamaz, iş birliği yapamaz. Hiçbir şekilde bir kültürel unsur meydana gelemez. Özgür irade algısı ile iş birliği yaptığı taktirde ise sistem işler; böylece hayatta kalabilir. Özgür irade, istediğini yapabilme kapasitesinden çok daha geniş bir **davranış biçimidir**; insanın yeni durumlara göre kendini davranışlarına uyarlayabilmesi ve istediğini elde ederken de toplumun karmaşık kurallarına hala uyuyor olabilmesi demektir. **Özgür irade insanlarda evrimleşen içsel akılcı karar verme ve benlik kontrolü süreçleridir.**

İnsanın bir toplum halinde yaşayabilmesi için bizzat kendisinin kendi davranışlarını düzenleme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu zorunluluk, **sorumluluk** duygusu olmadan sağlanamamaktadır. Sorumluluk duygusu, hareketlerin sonuçlarını davranışı gösteren bireyin bizzat kendisine yüklemek olarak tanımlanabilir. Davranışların sonuçlarının farkında olmak ve sorumlu olmak bir **bilinç** durumudur. Süreç içerisinde bu algı, özgür irade şeklinde evrimleşmekte ve **pekişmektedir.**

Sonuç

Sonuç itibari ile son zamanlardaki bilimsel çalışmalar, beyindeki birtakım işlemlerin birikerek insanların kararlarını oluşturduğunu, bilinçli beynin ise bu kararları takip ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu durumda hem felsefi hem de fiziki olarak birlikte, bir özgür iradenin olduğu söylenememektedir. Ama bir özgür irade olmadığı algısı içinde yaşayabilmemiz de mümkün **değildir.** Homo Sapiens'te evrimsel olarak bir özgür irade **algısı** gelişmiştir. Örneğin, hukuktaki kişisel sorumluluk ilkesini ele alalım. İstisnai durumlar dışında, insanlar eylemlerinden bizatihi sorumludurlar. Sosyal hayatın hiçbir yerinde biyolojik bir determinizm kabul edilemez. Cinsiyete göre farklı hukuki hükümler konamaz. Ancak her bir bireyin kendi davranışlarını kontrol etme yeteneğinde, çeşitlilik görülebilir. Böyle bir durum, elbette cezanın miktarını etkileyebilir, fakat adalet kurumunun olmadığı bir topluluğun var olabilmesi **imkânsızdır.**

Beyin, duyu organları aracılığıyla gelen bir öncül **uyaran** olmadığı taktirde tepki vermemektedir. Beyne gelen sinyaller, beyindeki birçok noktayı uyararak, geçmişte edinilen bilgiler (birikimler) sonucunda bir **bilinçlilik** halini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda bilinç, özgür iradeden

⁴ Psikolog Karen Wynn, üç aylık bebeklerin Ahlaki bir bilince sahip olup olmadıklarını öğrenmek için bir deney yapıyor. Bebekler için iki perdeli bir kukla gösterisi düzenleniyor. Birinci perdede bir köpek ve bir kedi yardımlaşma ve uyum içinde mutlu bir şekilde top oynuyorlar. İkinci perdede oyun devam ederken kötü bir kedi geliyor ve diğer ikisinin oynadıkları topu çalıyor. Daha sonra bebeklere güzel köpeğe iyi davranan kediyi mi, yoksa topu çalan kediyi mi sevdiği soruluyor. Seçim hakkı verildiğinde bebekler çok açık bir şekilde iyi kediyi seçmektedirler. Kötü davranan kedinin birlikte oyun oynamayı hak etmediğini göstermektedirler. (2019)

farklı bir kavram olarak düşünülmektedir. Bilinç, zorunlu olarak özgür iradeyi **doğurmamaktadır**. Sosyal hayatımızda kullandığımız semboller de böyledir. Semboller, binlerce yıldan beri üretilen bilgilerin, belli bir form içinde bireye **aktarılmasıdır**. Bir sembol ne ise o dur. Nasıl ki hepimizin beynindeki belli bir bölge uyarıldığında kol yukarı doğru hareket ediyorsa, belli bir sembol de kapsadığı alan dahilinde yüklediği anlamın dışında farklı bir bilgi ifade **edemez**.

Özgür irade yanlısmasının **evrimsel bir avantaj** olduğu ortadadır. Böylece hayatta kalma ve üreme mücadelesinde en iyi seçeneklerin saptanması ve daha verimli bir şekilde değerlendirilebilmesi için karar almak ve uygulamaya koymak mümkün olmuştur (Baumeister 2013).

Aydınların sorgulayarak açıklığa kavuşturması gereken pek çok neden ve nasıl soruları vardır. Örneğin, özgür irade yoksa aydınların cehalete karşı kadim savaşı, bir **yanılgı** mıdır? Sonucu olmayan kaotik bir çekişme döngüsü, daima insanlığın geleceğinde **sürecek** midir? İnsanlık diyerek kavramsallaştırdığımız düşünceler, tecrübeler ve eylemler, başka evrenlerin yarattığı bir **simülasyon** mudur? Bu soruların tümüne, bir özgür irade yanlısmasını biliyor olmakla birlikte, şu an için tartışmalı ve tereddütlü bir **hayır** cevabı verilmektedir. Ancak bu şekilde zorunlu olarak fiziki gerçeklikten doğan bir toplumsal yapı evrilebilmekte, insanlık kültürü ve aydın kişiliği **karşılıklı** olarak birbirlerini etkileyebilmektedirler. Aydınlanmaya, aydın kişiliğine ve kültürüne, **psikolojik antropoloji** yaklaşımlarından biri de budur.

Kaynaklar

- Anderson, P. W. 1972. "More Is Different: Broken symmetry and the nature of the hierarchical structure of science." *Science* 177(4047):393-96. doi: 10.1126/science.177.4047.393.
- Baumeister, Roy F. 2013. "Do You Really Have Free Will?" *Slate*, Eylül 25.
- Bengson, Jesse J., Todd A. Kelley, Xiaoke Zhang, Jane-Ling Wang, ve George R. Mangun. 2014. "Spontaneous Neural Fluctuations Predict Decisions to Attend". *Journal of Cognitive Neuroscience* 26(11):2578-84. doi: 10.1162/jocn_a_00650.
- Bock, Philip K. 2001. *İnsan davranışının kültürel temelleri: Psikolojik Antropoloji*.
- Bourget, David, ve David Chalmers. 2020. "Philosophers on Philosophy: The PhilPapers 2020 Survey". Geliş tarihi 05 Haziran 2022 (<https://survey2020.philpeople.org/>).
- Ghose, Tia. 2014. "Free Will May Just Be the Brain's 'Background Noise,' Scientists Say". *Livescience.Com*. Geliş tarihi 06 Haziran 2022 (<https://www.livescience.com/46411-free-will-is-background-noise.html>).
- Güvenç, Bozkurt. 2016. "R-Kompleks". *Herkese Bilim Teknoloji*. Geliş tarihi 01 Haziran 2022 (<https://www.herkesebilimteknoloji.com/yazarlar/bozkurtguvenc/r-kompleks>).
- Hall, Calvin S. 2010. *Freudyen psikolojiye giriş*. İstanbul.
- Harari, Yuval Noah. 2015. *Hayvanlardan tanrılara sapiens: İnsan türünün kısa bir tarihi*.
- Harris, Sam. 2012. *Free Will*.
- Ie, Amanda, Christelle T. Ngnoumen, ve Ellen J. Langer, ed. 2014. *The Wiley Blackwell Handbook of Mindfulness*. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.
- Langer, Ellen J. 1989. *Mindfulness*.
- Libet, Benjamin, Curtis A. Gleason, Elwood W. Wright, ve Dennis K. Pearl. 1983. "Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (readiness-Potential): The Unconscious Initiation of a Freely Voluntary Act". *Brain* 106(3):623-42. doi: 10.1093/brain/106.3.623.
- Rousseau, Jean-Jacques. 2013. *Toplum sözleşmesi*.
- Sagan, Carl. 2007. *Kozmos Evrenin ve Yaşamın Sırları*.

Birkök, M. C. (2022). Psikolojik antropoloji yaklaşımıyla beynin evriminde bilinçli farkındalık. *Journal of Human Sciences*, 19(3), 505-513. doi:[10.14687/jhs.v19i3.6321](https://doi.org/10.14687/jhs.v19i3.6321)

Smith, Kerri. 2011. "Neuroscience vs Philosophy: Taking Aim at Free Will". *Nature* 477(7362):23-25. doi: 10.1038/477023a.

Wynn, Karen. 2019. "Are Babies Capable of Making Moral Judgements?" Geliş tarihi 01 Haziran 2022 (<https://www.pbs.org/wgbh/nova/video/babies-making-moral-judgements/>).